

ПІДПРИЄМНИЦЬКИЙ РИЗИК ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ

Анотація. У статті проводиться систематизація точок зору на поняття "ризик", розглядається розвиток математичного апарату кількісного обчислення ризиків, розглядаються характерні риси та функції ризику з метою більш точного визначення даної економічної категорії.

Summary. The systematization of viewpoints on the concept of "risk" is conducted in the article, the development of mathematical tools of quantitative calculation of risk is analyzed, for a more accurate determination of this economic category the characteristics and functions of risk are examined.

Ключові слова: ризик, поняття ризику, теорії ризику.

Key words: risk, risk concept, theories of risk.

Постановка проблеми у загальному вигляді. З розвитком ринкової економіки ризик стає одним з ключових елементів господарювання. У Законі України "Про підприємництво" сказано, що підприємництво – це безпосередня самостійна, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг з метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством [1]. Тобто, здатність і готовність до ризику – якість, що притаманна підприємцю. В умовах економічної і політичної нестабільності ступінь ризику значно зростає, тому на сьогоднішній час проблема посилення ризиків дуже актуальна, а, отже, все більш актуальним стає і вивчення ризику.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. В останні роки дослідженню ризику приділяється все більше і більше уваги, розгляду його ролі і значення для підприємницької практики присвячується безліч робіт,

число яких постійно зростає. Зокрема можна виділити роботи таких авторів, як Ф. Найт, Дж. М. Кейнс, А.П. Альгін, Б.А. Райзберг, І.Т. Балабанов, Л.І. Донць та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що у процесі господарювання підприємства ризик є постійно присутнім, феномен ризику і досі є вивченим недостатньо. І до нинішнього часу немає загальноприйнятого трактування поняття «ризик», відсутня єдина точка зору щодо природи походження ризику, його рис та функцій, немає загальноприйнятої класифікації видів ризику, немає фундаментальних робіт, які б повністю розкрили сутність та зміст цієї економічної категорії.

Постановка завдання. Метою даної роботи є відстеження еволюції думок та точок зору стовно ризику, спроба знайти найбільш повне визначення його рис та сутності.

Виклад основного матеріалу дослідження. В економічній літературі спостерігається неоднозначність у трактуванні рис, властивостей та елементів ризику, у співвідношенні його об'єктивних і суб'єктивних сторін. Різноманітність думок про сутність ризику пояснюється, перш за все, багатоаспектністю цього явища і практично повним його ігноруванням в чинному законодавстві. Крім того, ризик – це складне явище, яке має безліч незбіжних, а іноді й протилежних основ [2, с. 6].

Згідно етимології, слово ризик в різних мовах пов'язується в першу чергу з появою небезпеки або невпевненості в різноманітних сферах діяльності. У словниках європейських народів слово «ризик» існує в подібних формах і визначеннях сенсу: англійською мовою це «risk», німецькою та чеською – «risiko», французькою – «risque», італійською – «rischio», іспанською – «riesgo», албанською – «trezik», болгарською – «ризик», фінською – «riski », румунською – «risic» тощо. Така схожість у виразі даного поняття в різних мовах вказує на єдиний корінь походження слова.

На думку німецького вченого Вольфа-Рудігера Гейльмана, слово «ризик» є вульгаризованою формою латинського терміна «resicum», який перекладається як «небезпека» або «скеля» [3, с. 15].

Інший німецький вчений Гейнц Браун стверджує, що слово «ризик» має арабське коріння, з часом було запозичено італійцями і перетворено з «risqu» в «rischio» [3, с. 15].

Відповідно до думки вітчизняних науковців Л.І. Донця, С.М. Клименко та О.С. Дубрової, термін «ризик» має грецьке походження і бере початок від слів «rīdsikon», «rīdsa», що в перекладі означає «стрімчак» або «скеля» і пов'язується, в першу чергу з появою небезпеки або невпевненості в якій-небудь сфері господарської діяльності та соціально-економічного життя [2, 4].

Таким чином, не дивлячись на те, що висновки науковців відрізняються, вони все одно вказують, що в основі категоріальної структури ризиків лежить поняття «небезпека».

За своїм генезисом та ступенем ймовірності небезпека в якості усвідомленої загрози має суспільно-природне та суспільне походження, підрозділяючись на потенційну і реальну.

Ризик є поняттям більш вузьким, представляючи собою один з видів небезпеки, пов'язаної з соціальною, політичною та економічною діяльністю людей, реально усвідомлюваною, ймовірно оцінюваною, для мінімізації наслідків якої є ресурси і можливості [5, с.10].

У науковій літературі існує безліч підходів до визначення сутності категорії ризику, але всі вони можуть бути об'єднані в три основні групи [5, с. 12].

У роботах, присвячених теоріям оптимального управління, ризик розглядається як атрибутивна загальносоціологічна характеристика будь-якого виду доцільної діяльності людини, і ніякі її здібності не можуть знищити ризик. Існують лише способи пом'якшити його наслідки [6, с. 310]. Згідно з даними теоріями, ризики характеризують ймовірність настання

подій, які приведуть до зміни рівноважної стійкості соціально-економічних систем.

Наступний напрямок представляють роботи, в яких ризики розглядаються як результат накопичення регресивного потенціалу [5, с. 16]. Основна увага в роботах даного напрямку зосереджена на непоправній втраті властивостей, якостей, матеріальних і духовних цінностей, що були корисними в минулому і зникаючих в сьогоденні; аналізуються такі напрямки ризику, як нормативність (неможливість уникнення), необоротність, зростаючий масштаб, якісна невизначеність.

Третій напрямок представлено групою авторів, які досліджують ризики як форму невизначеності результату, який пов'язаний з особливим видом господарської діяльності – підприємництвом: вперше поняття ризику як функціональної характеристики підприємництва було висунуто у XVII столітті французьким економістом Р. Кантільоном.

Найбільш істотний внесок у розвиток економічного аспекту теорії ризику внесли представники класичної, неокласичної та кейнсіанської економічної школи.

Класична теорія, біля витоків якої стояли Дж. Мілль та І.У. Сніор, ототожнює ризик з математичним очікуванням втрат через прийняття того чи іншого рішення, тобто ризик у цій теорії представляє собою збиток, який наноситься здійсненням певного рішення [7].

Таке однобічне тлумачення сутності ризику викликало заперечення у частини економістів і призвело до вироблення нового – неокласичного напрямку у вивченні ризику. У 30-ті роки минулого століття А. Маршалл й А. Пігу розробили основи неокласичної теорії підприємницького ризику, які полягають в наступному: підприємці працюють в умовах невизначеності, а підприємницький прибуток є випадковою змінною. При цьому підприємці у своїй діяльності керуються розмірами очікуваного прибутку і величиною його можливих коливань [8].

Неокласичний підхід не враховував фактору особистого ставлення підприємця до ризику, на що звернув увагу Дж. М. Кейнс, вказавши, що підприємець піде на більший ризик заради отримання більшого очікуваного прибутку [9].

Подальше вивчення категорії ризику отримало розвиток в роботах угорських науковців Т. Бачкаї, Д. Мессена та інших [10]. Сутність ризику вони вбачали у можливості відхилення від мети, заради якої приймалося рішення.

Паралельно з теоріями про ризики розвивався й математичний апарат для їх обчислення. У 1654р. Блез Паскаль і П'єр де Ферма дали формальне математичне обґрунтування теорії ймовірності на прикладі гри в кості. У 1662р. Джон Граунд опублікував дані про народжуваність та смертність у Лондоні, використовуючи вибірковий метод. У 1713р. виходить у світ «Закон великих чисел» Якоба Бернуллі, що описує, як, маючи у своєму розпорядженні обмежений набір даних, розраховувати ймовірності та статистичну значущість. Потім у 1733р. Абрахам де Муавр вводить поняття нормального розподілу, на основі якого будує концепцію середньоквадратичного відхилення.

Таким чином, до початку XVIII століття математиками були розроблені всі інструменти виміру ризику, які використовуються на теперішній час: статистична вибірка і статистична значимість, застосування принципів теорії ймовірності, а також вперше визначено поняття нормального розподілу та середньоквадратичного відхилення [11, с. 10].

Пізніше були відкриті ще три ключові поняття теорії управління ризиками: корисність (1738р., Данило Бернуллі), повернення до середнього значення (1885р., Френсіс Гальтон) і диверсифікація (1952р., Гаррі Марковіц).

У вітчизняній науці проблемі ризику приділялося значно менше уваги. Ще в 20-х роках XX століття був прийнятий ряд законодавчих актів, які враховували існування виробничо-господарських ризиків, проте, у міру

становлення адміністративно-командної системи відбувалося знищення реального підприємництва, а з середини 30-х років ризик був визнаний буржуазним поняттям, не властивим соціально-економічному ладу. Лише в 60-х роках, коли постулат про детермінованість економічних процесів був відкинутий, ризик знову стає об'єктом дослідження вчених. У більшості робіт того часу звертається увага на те, що категорія ризику необгрунтовано виключалася з більшості економічних категорій, а також на різницю трактувань ризику в західній та вітчизняній літературі.

Вже в середині 80-х рр. стало очевидним, що аналіз та облік факторів ризику в економіці є необхідним, питання ризику стали широко обговорюватися на різних проведених в той час конференціях, а в жовтні 1998р. було проголошено народження в Україні нового напрямку наукових досліджень – ризикології.

Сьогодні дослідженню ризику приділяється значно більше уваги, розгляду його ролі та значення для вітчизняної практики присвячується всезростаюча кількість робіт.

Саме роботи останніх років відрізняються комплексним всебічним підходом до розгляду проблеми ризику. Їх вивчення дозволяє виділити складові елементи і властивості ризику як всепроникного і всебічного явища економічної діяльності, які повинні бути використані для визначення ризику.

Показовим є і той факт, що поняття ризику використовується в цілому ряді наук: дослідження, присвячені аналізу ризику зустрічаються в правовій літературі, медичній та психологічній, в філософських працях. У кожному випадку дослідження ризику ґрунтується на предметі вивчення даної науки і, природно, спирається на власні підходи і методи.

Аналіз різної економічної літератури, присвяченої проблемі ризику, дозволив нам виділити наступні підходи до інтерпретації даної категорії:

1. Ризик як ймовірність (можливість) отримання несприятливого результату. Одними з прихильників даного підходу є М.В. Грачова, С.Я. Бабаскін, І.М. Волков, які визначають ризик як можливість виникнення в

ході реалізації проекту несприятливої ситуації та несприятливих наслідків [12, с. 83].

2. Ризик як невизначеність майбутнього стану, внутрішньої ситуації і зовнішнього середовища, невпевненість в результаті [4, с. 101].

3. Ризик як дія. Відповідно до даного підходу Ю.С. Масленчиков й Ю.Н. Тронін вважають, що ризик – це дія, спрямована на привабливу мету, досягнення якої пов'язане з елементом небезпеки, загрозою втрати або неуспіху. Ще одним прихильником даної теорії є А.П. Альгін, який визначає ризик як діяльність, пов'язану з невизначеністю в ситуації неминучого вибору, в процесі якої є можливість оцінити ймовірність досягнення бажаного результату, невдачі, відхилення від мети, що міститься в обраних альтернативах [12, с. 84].

4. Ризик як характеристика об'єкта. А.Г. Івасенко пов'язує ризик з ситуативною характеристикою діяльності суб'єкта ринкових відносин, яка відображає невизначеність щодо конкретного результату, і, принаймні, один з них є небезпечним [13].

5. Ризик як ймовірність помилки або успіху того чи іншого вибору в ситуації з кількома альтернативами [4].

6. Ризик як небезпека. Так, Г.Е. Гмурман і С.М. Ілляшенко вважають, що ризик – це загроза втрати підприємством частини своїх ресурсів, недоотримання доходів або появи додаткових витрат у результаті здійснення конкретних видів діяльності [14, с. 10].

7. Ризик як явище чи процес. Згідно з думкою А.В. Дресвянникової, ризик має дві сторони. Він супроводжує діяльність суб'єктів господарювання або у вигляді постійно мінливої середовища її реалізації, або у вигляді прийнятих управлінських рішень, які кардинально змінюють її окремі параметри. У першому випадку мова йде про ризик-процес, обумовлений динамікою зовнішнього і внутрішнього середовища реалізації господарської діяльності. У другому випадку мова йде про ризик-явище, пов'язане з конкретними

управлінськими рішеннями, прийнятими суб'єктом господарювання [15, с. 84].

8. Ризик як економічна категорія. Прихильником цієї концепції є В.В. Вітлінський, який вважає, що ризик – це економічна категорія, яка відображає особливості сприйняття заінтересованими суб'єктами економічних відносин об'єктивно існуючих невизначеності та конфліктності, іманентних процесам цілепокладання, управління, прийняття рішень, оцінювання, що обтяжені можливими загрозами та невикористаними можливостями [16, с. 83]. На наш погляд, саме це визначення є найбільш повним, не дивлячись на те, що останнє його положення свідчить, що автор пов'язує результати ризикових ситуацій, перш за все, з несприятливими наслідками.

Також в літературі зустрічається підхід, відповідно до якого облік позитивного аспекту ризику розширює його розуміння [12, с. 84]. Однак цей підхід багато джерел вважають дискусійним, оскільки ризик найчастіше містить в собі негативний аспект: якщо підприємець функціонує на ринку з метою досягнення прибутку, то ризик полягає в тому, що існує загроза, яка може привести до виникнення втрат. Ми підтримуємо цю точку зору, однак вважаємо, що з нинішніми темпами розвитку підприємництва, особливо його інноваційних напрямків, особливо важливо при розгляді ризику, приділяти увагу також його позитивним сторонам.

Не менш дискусійним є й питання про природу прояву ризиків: в літературі [4, 14] існують три основні точки зору, що визнають або суб'єктивну, або об'єктивну, або суб'єктивно-об'єктивну природу ризиків.

Найбільший внесок у розвиток суб'єктивної теорії вніс В.А. Ойзенгіт, який виходив з положення, що ризик завжди є суб'єктивним, оскільки виступає як оцінка людиною вчинку, як усвідомлений вибір з урахуванням альтернатив [4].

Прихильники об'єктивної природи походження ризику ґрунтуються на тому, що поняття ризику відображає реально існуючі явища і процеси, а сам

ризик існує незалежно від того, усвідомлюють його наявність або відсутність, враховують або ігнорують його.

Як і більшість вчених [4, 14, 17], ми підтримуємо теорію про суб'єктивно-об'єктивне походження ризику, адже для ризикових ситуацій є характерним вибір певних альтернатив, різне сприйняття людьми однієї і тієї ж ситуації і величини ризику внаслідок відмінності психологічних, етичних та інших цінностей разом з об'єктивністю існування ризику, який супроводжує практично всі види господарських операцій.

Для більш повного поняття природи ризику розкриємо об'єкт, суб'єкт, риси цієї категорії, а так само функції, які вона виконує.

Об'єктом ризику виступає сама економічна система, ефективність та умови функціонування якої точно невідомі. Суб'єктом ризику є індивід або група індивідів, які зацікавлені в результатах керування об'єктом ризику і мають право приймати рішення щодо об'єкта ризику [4, с. 105].

Аналіз численних визначень ризику дозволяє виділити і основні моменти, які є характерними для ризикової ситуації: наявність невизначеності, наявність альтернативних варіантів рішень, можливість визначення ймовірності фіналів і очікувані результати, ймовірність виникнення збитків або додаткового прибутку [4, 17].

Разом з цим вчені [2, 4, 5, 11, 17, 18, 19] виділяють і ряд інших рис, які сприяють поняттю категорії ризику:

- суперечливість – з одного боку, ризик має важливі економічні, політичні та духовні наслідки, так як прискорює технічний прогрес; з іншого боку, ризик веде до авантюризму, суб'єктивізму та волюнтаризму і гальмує соціальний прогрес, породжуючи різні моральні та соціальні витрати;

- альтернативність являє собою необхідність двох або декількох можливих варіантів рішень – де немає альтернативи, немає і ризику;

- невизначеність – існування ризику безпосередньо пов'язано з невизначеністю, а прорахований ризик є одним із способів її зняття.

Неоднозначно вчені-економісти ставляться і до визначення функцій ризику. Л.Н.Тепман й А.П. Слобідський виділяють стимулюючу і захисну функції ризику [5, 11], Л.І. Донець додає до цих функцій інноваційну та аналітичну [2, с. 13], але найбільш повним та детальним нам здається перелік функцій, виділених С.М. Клименко та О.С. Дубровою [4, с.109]:

1. Регулятивна функція має два аспекти – конструктивний та деструктивний. Конструктивний аспект полягає в тому, що ризик може виконувати роль каталізатора під час здійснення господарських операцій, оскільки сприяє пошуку новаторських ідей і підштовхує бізнес. Однак в умовах неповної інформації і без належного обліку закономірностей розвитку події, ризик може діяти деструктивно і приводити до авантюризму.

2. Захисна функція так само має два аспекти – історико-генетичний і соціально-правовий. Зміст першого полягає в тому, що люди завжди стихійно шукають форми і засоби захисту від можливих небажаних наслідків. Сутність другого полягає в об'єктивній необхідності законодавчого закріплення поняття «правомірність ризику».

3. Компенсаційна функція може забезпечити компенсуючий успіх – додатковий прибуток у разі сприятливого результату (реалізація шансів).

4. Соціально-економічна функція полягає в тому, що в процесі ринкової діяльності ризик і конкуренція дозволяють виділити (селектувати) соціальні групи ефективних власників в громадських класах, а в економіці – галузі діяльності, в яких ризик є прийнятним.

5. Інноваційна функція стимулює пошук шляхів нетрадиційного рішення проблем, які стоять перед суб'єктом господарювання.

6. Аналітична функція проявляється в тому, що аналіз ризику обумовлює необхідність вибору в процесі аналізу альтернативних варіантів найбільш прибуткового варіанта з найменшим ступенем ризику.

Висновки. Враховуючи усі риси, притаманні ризику, можна спробувати спростити його визначення і, виходячи із сутності економічної

діяльності, ризик можна представити як категорію, що містить в собі ймовірність втрат і ймовірність "шансу" – можливість отримання додаткового прибутку. На наш погляд саме такий поділ відповідає сучасному розумінню природи економічного ризику: у ньому міститься і історично перше розуміння ризику в якості небезпеки або загрози, і потенційна можливість отримання позитивного результату.

Ризик має суб'єктивно-об'єктивну природу походження і притаманний усім видам економічної діяльності, незалежно від їх специфіки. Різноманітність функцій, які виконує ризик нашою думкою, що ризик виконує роль регулятора в економіці, а глибоке вивчення специфіки самого ризику та специфіки прийняття рішень у ризикових ситуаціях може дозволити визначити способи його перетворення в діючий важіль управління економічним розвитком і важіль спрямування економічних ресурсів у найбільш корисне для суспільства русло.

Література:

1. Закон України "Про підприємництво"
2. Донець Л.І. Економічні ризики та методи їх вимірювання: Навчальний посібник / Л.І. Донець. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.
3. Клапків М.С. Питання етимології економічного ризику / М.С. Клапків // Фінанси України. – 2001. – № 4. – С. 14-20
4. Клименко С.М. Обґрунтування господарських рішень та оцінка ризиків: Навч. посібник / С.М. Клименко, О.С. Дуброва. . – К.: КНЕУ, 2005. – 252 с.
5. Тэпман Л.Н. Риски в экономике: Учеб. пособие для вузов / Л.Н. Тэпман. / Под ред. проф. В.А. Швандара. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 380 с.
6. Долан Э.Д. Микроэкономика: пер. с англ. / Э.Д.Долан, Д.Е.Линдсей. – СПб., 1994. – 447с.
7. Миль Дж. Основы политической экономии: Пер. с англ.. / Дж. Миль. – М., 1981. – 496 с.

8. Маршалл А. Принципы политической экономии: Пер. с англ. / А. Маршалл. – М., 1984. – 279 с.
9. Дж. М. Кейнс. Общая теория занятости, процента и денег [Электронный ресурс] / Дж. М. Кейнс . – Режим доступа: www.ek-lit.agava.ru
10. Бачкай Т. Хозяйственный риск и методы его измерения / Т. Бачкай, Д. Месена. – М.: Экономика, 1979
11. Слободской А.Л. Риски в управлении персоналом: учеб. пособие / А.Л. Слободской / Под редакцией заслуженного деятеля науки РФ, д-ра экон.наук, проф. В.К. Потемкина. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2011. – 155с.
12. Векленко В. И. Риск как экономическая категория / В.И. Векленко, Э. Своински // Экономические науки. – 2008. - № 9. – С. 82-84
13. Ивасенко А.Г. Банковские риски / А.Г. Ивасенко. – М., 1998
14. Ілляшенко С.М. Економічний ризик: Навчальний посібник. 2-ге вид., доп. перероб. / С.М. Ілляшенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 220с.
15. Дресвянникова А.В. Хозяйственный риск и формы его экономической реализации / А.В. Дресвянникова // Экономические науки. – 2008. – № 12. – С. 84-87
16. Вітлінський В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві: Монографія / В.В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. – К.: КНЕУ, 2004. – 480 с.
17. Шапкин А.С. Экономические и финансовые риски. Оценка, управление, портфель инвестиций: Монография / А.С. Шапкин. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко» , 2003. – 544с.: ил.
18. Тарасова К. І. Кількісна оцінка ризиків у підприємницькій діяльності // К. І. Тарасова // Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2011. - №24(149). – С. 3-11.
19. Тарасова К. І. Суб'єктивна точка зору підприємців на проблему ризиків // К. І. Тарасова // Спецпроект: аналіз наукових досліджень. Матеріали VII Міжнародної практичної конференції (14-15 червня 2012 р.). – 2012 р. – С. 92-95.

